

Отся віршована казка, як ви, дорогі браття, певно вже читали, над котрою дехто, може, тільки сміявся, а дехто, може, й глибше задумався, міркуючи, що й у нас, між хрещеними людьми, не одно таке діється, про яке тут у казці розказано, —се не моя видумка, а має свою історію і то досить цікаву історію. Хоч то ніби вчена і зовсім книжницька справа —історія книжки, яку прочитаеш та й забудеш, —та, проте, я думаю, що не зава —дить розповісти вам хоч коротенько сю історію, —може, вона й між вами кому прийдеться до смаку. Ну, а кому не до смаку, тому, розуміється, вільно її не читати.

Та не тільки для простих людей я пишу отсі рядки. Здається, що й наші вчені та книжники також не дуже добре знають, хто такий «Лиса Микита» і відки він родом. Бачите, вийшло ось що. Отся казка уперве друкувалася в часописі для дітей «Дзвінок», а відтам передрукована була окремою книжкою. На титулі я написав був так само, як і тепер, що се я «з німецького переробив», а не писав виразно, з якої книжки. Чому? Се зараз побачите. Та наші книжники знають, очевидно, одну німецьку книжку про Лиса Микиту, —ту віршовану повість, що звичайно друкується між творами найбільшого німецького письменника Йоганна Гете і називається там «Reineke Fuchs». Наші письменники думають, мабуть, що сю повість видумав сам Гете із своєї голови і для того, оголошуючи про вихід мого «Лиса Микита», вони гуртом пописали, що мій «Лис Микита» перероблений із Гете. Вийшла з того для мене неприємна річ: буцімто я взяв свою казку з Гетевої повісті, та й пощось затаїв назву правдивого властителя, а тільки загалом написав «з німецького», щоби збаламутити нетямучих. Дуже негарне діло!

Що вже робити, треба вияснити письменним і неписьменним, що і в кого я взяв і в чиєму пір'ї пишався.

Читаючи в отсій книжечці про пригоди Лиса, Вовка, Медведя, Зайця, Кота, Цапа і інших звірів, Ви, певно, мусили пригадувати собі: «А, таке саме або дуже подібне розповідають собі у нас прості, неписьменні люди під веселу годину!» І справді, оповідання і байки про різних звірів і їх пригоди знаходяться у всіх народів на світі, навіть у таких, що ми їх називаємо дикими. І всюди в тих оповіданнях звірі говорять по —людськи, поводяться так, як люди, дізнають більше або менше таких пригод, як люди. Відки се походить? Легко се зрозуміти, коли придивимось, як наші діти, бавлячись, обертаються зі звірями: псами, котами, курми, гусьми і т. і. Хто не бачив, як вони з ними розмовляють, вітаються, сваряться, перепрошуються, гніваються і любляться? Очевидно, вважають їх чимсь рівним собі, так само розумним, як і вони. Діти не чують розділу між чоловіком (т. є. собою самими) і звірем і не раз уважають звіра навіть розумнішим, хитрішим від себе. Коли вам діти почнуть оповідати по свої іграшки, то будуть про пса, ката чи іншого звіра говорити як про свого товариша. «Ми з Лиском робили те й те», «Тату, чого той гусак від

мене хоче, що так на мене сичить!», «Скажіть що тому котові, щоби не дряпався!» і т. і.

Колись перед тисячами —тисячами літ усі люди своєю вдачею і своїм розумом були подібні до наших дітей. Вийшовши зі стану дикості, люди займалися стрільцтвом, риболовством і, очевидно, весь свій вік мали найбільше діла зо звірами. В тих часах треба й шукати перших початків отих байок і оповідань про пригоди зві —рів між собою і з людьми. Певна річ, що з тих самих давніх —давніх часів походять також перші засновки й тих оповідань, що зведені докупи в нашій казці про Лиса Микиту.

Ми не говоримо сього наздогад, а маємо дуже стародавні докази, що воно справді так було. На дві, три або й більше тисяч літ перед різдвом Христовим були вже у старім Вавілоні оповідання про звірів дуже подібні до наших байок. Ті оповідання списувано на глиняних табличках, поки глина була мокра, а потім її випалювано, і так вони доховалися аж до наших часів. З деяких оповідань маємо тільки рисунки —також такі стародавні, і з них ми можемо доміркуватися, що оповідання, до яких відносяться рисунки, були так загальновідомі, що, поглянувши на рисунок, кождий знав, що він значить. Те саме ми знаходимо і в Єгипті на 1000 —1500 років перед Христом; окрім писаних оповідань, маємо й рисунки, з яких зараз можна пізнати, що вони відносяться до байок і казок, де головними особами були звірі. Найславніші з тих рисунків є війна котів зі щурами і осел, що грає на лірі. Дуже красні і стародавні байки та оповідання, в яких говорять звірі та дерева, маємо також у жидівській Біблії.

Відси, з Вавілону, Єгипту, від жидів та фінікійців оповідання про розмови та пригоди звірів розійшлися на схід, до Індії, і на захід, до греків. У греків їх посписувано і надано їм дуже красну форму. Найстаршим грець —ким байкописом був Езоп, що жив на яких 500 літ перед Христом. Його байки здобули собі широку славу між греками, хоч сам Езоп був бідним невольником. Його байки не дійшли до нас, тільки в пізніших грецьких і латинських переробках. Та, обік байок, греки знали й ширші казки, де головними особами були звірі. До нас дійшла одна така віршована грецька казка «Війна жаб з мишами», якої основа, певно, була запозичена з Єгипту.

Дуже правдоподібно, що з Вавілонії разом зі штукаю письма дісталися також і звірячі байки та казки на схід, до Індії, де розрослися і розвилися ще пишніше, ніж у Греції. Індійці —народ обдарований багатою фантазією і бистрим розумом, що любить запускатися в глибокі роздумування над найвищими питаннями про бога, про призначення чоловіка і про його життя на землі. Для вияснювання таких високих думок вони часто вживали й звірячих байок, перероблювали старі або складали нові, що й досі глибоко зворушують нашу душу. Вчені знавці догадуються, що й у пізніших часах, у III і II

віці перед Христом, індійці попереїмали чимало звірячих байок від греків, що під Александром Македонським за —воювали були перську державу і потім пару сот літ мали свою державу в Бактрії о межу з Індією і мали з Індією часті зносини.

По різдві Христовім починається нова вандрівка байок і казок звірячих і всяких інших, а власне зі сходу на захід. В самій Індії ще на 500 літ перед Христом постав був чоловік з царського роду, що, покинувши панування, зробився пустинником, а далі вбогим жебраком і почав навчати людей милосердя, чесноті і рівності та любові. Він учив, що людське життя —то тяжка проба для людської душі, то ненастанне горе; що всі земні втіхи і розкоші —то отрута для душі, бо горе тим тяжче болить по них; що одинокий спосіб увільнити себе від болів і клопотів земного життя —се зректися світу, його розкошів і радощів, зректися батька, матері, дому, родини, маєтку і жити в побожних думках і молитвах, працюючи лише стільки, щоб їсти, а їдячи лише стільки, щоб жити. Сього чоловіка прозвали Буддою, т. є. просвіченим і просвітителем. Він стався основателем нової віри, що розширилася звільна по цілій Індії, а далі й геть по Азії і ще нині числить коло 500 мільйонів своїх вірних. Отож важно, що власне незадовго перед різдвом Христовим головні проводирі буддівської церкви прирадили вислати на всі сторони світу проповідників, які мали ширити сю нову віру. Від того часу Буддова наука перейшла поза границі Індії, до Тібету, Китаю, Монголії, Японії. Та певна річ, що буддівські апостоли ходили й на захід, до персів, греків, арабів, жидів, і коли тут не припинялася Буддова віра, так се головно для того, що тим часом у Палестині постала нова віра, де в чому дуже подібна до Буддової, а де в чому значно вища від неї —християнство. Для нас важне те, що власне від буддистів старі християни приймали деякі їх оповідання і пристосували їх до своєї проповіді.

Християнство, що зразу стояло ворожо до грецької і римської освіти, що від римських цісарів довго зазнавало тяжких переслідувань, остаточно побідило і переняло в себе спадщину греко —римської освіти. Ширячися між півдикими народами Європи, воно несло з собою також зерна просвіти, здобутки думок греків і римлян, в тому числі й ті байки та повісті, що становили духову страву широкої маси тих народів. Особливо звірячі байки і казки найшли серед тих народів дуже податливий ґрунт, бо тут люди жили ще в лісах і полях, у близькім сусідстві до звірів і певно дуже любили оповідати свої власні стрілецькі пригоди. Оті пригоди спліталися з грецькими та латинськими байками; довгими зимовими вечорами люди бажають слухати довгих, безконечних оповідань, і так помалу з коротеньких грецьких байок, звичайно заострених так, щоб із них випливала якась глибша філософічна думка, поставали довгі оповідання, в яких не стільки ходило про глибоку філософію, кільки про забавний, цікавий зміст. Особливо в XI і XII віках по Христі розвилися такі оповідання. В тім часі християни багато разів ходили до Азії воювати з турками і арабами, що, принявши Магометову віру, захопили були Палестину, Єрусалим, Віфлієм і всі ті святі місця, де колись жив Ісус Христос. Отож християни йшли великими купами до Палестини воювати «за святий хрест» і відбити у турків Єрусалим, от тим —то й названо ті війни хрестовими війнами. Здобувши Єрусалим, хрестові вояки

держалися там якийсь час, мали в Єрусалимі своє королівство, жили в сусідстві з людьми Магометової віри і попереїмали від них велику силу оповідань та байок, Що або були поскладані самими арабами, або через персів і арабів прийшли були з Індії. Ті оповідання принесено до Європи, їх слухали люди дуже цікаво, списували їх, перероблювали, сплітали докупі зі своїми власними, і так постала в Європі величезна сила гарних повістей та поем, що довгі віки були духовим кормом наших праїдів і ще й досі не перестали нам подобатися.

Оттоді —то була зложена й наша повість про Лиса Микиту. Що вона не була видумана тими, хто її списував, а взята з книжок і давніших, здалека занесених оповідань, на се маємо докази в тім, що перші записи тої повісті зладжені в латинській мові, людьми книжними, духовними, і хоч ті записи зложені були в Лотарінгії або у Фландрії над морем (відки найбільше людей ходило у хрестові походи), то в них виступають такі звірі, як лев, папуга, леопард, яких не було тоді в Європі, а навіть згадано про якусь індійську рибу, з котрої мозок лічить недугу. Найстарше таке оповідання має назву «Вихід невольника» («Esbasis captivi») і зложене було одним лотарінгським монахом коло р. 940, т. є. ще на 100 літ перед хрестовими походами. Невольник, про якого мова в тім оповіданні, се теля, заперте в стайні. Воно виривається на двір, біжить у гори, щоб догонити стадо, погнане на пашу, та тут блудить і попадається в неволю вовкові. Сей хоче його роздерти, та теля пригадує йому проголошений царем супокій. Вовк запро ваджує невольника до своєї печери, та тут на другий день являється стадо з псами виручати невольника. Починається облога вовчої кріпості. Вовк не боїться своїх противників, а тільки боїться лиса і оповідає своїм слугам про свої давніші пригоди з тим хитрим ворогом. Та от являється лис в таборі обложників, викликає вовка з кріпості, сей гине на рогах вола, а невольника, теля, випроваджують із печери. В се головне оповідання про теля вставлено оповідання про неприязнь лиса і вовка.

Як уже згадано, під час облоги вовк оповідає своїм слугам, чому він боїться лиса. То раз цар лев був занедужав. Усі звірі зібралися до нього, тільки лис не прийшов. Уже вовк намовив царя, що лиса треба за се замучити і вбити, коли ось надходить лис і каже, що вилічить хорого царя. У нього є мозок індійської риби, ним він натре царські крижі, а тим часом треба з вовка здерти шкіру і обгорнути нею хорого царя, то його гарячка минеться. Се так і зроблено, лев виздоровів і зробив лиса своїм найстаршим міністром.

Те саме оповідання про хорого льва, якого лис вилічив якимись зіллями і здертою з вовка шкірою, є основою другої латинської поеми, що зложена була у Фландрії в початку XII віку і має назву «Isegrimus» (то таке прозвище вовка). Яких 50 літ пізніше зложена була третя латинська поема «Reinardus» (се назва лиса), далеко ширша від попередніх; тут зведено докупі 13 оповідань, із яких деякі знаходяться і в нашій переробці «Лиса Микити», а власне:

1. Оповідання про те, як лис учив вовка хвостом ловити рибу (у нас пісня одинадцята, с. 120—123);
2. Оповідання про те, як вовк був баранам за геометра (у нас пісня перша, с. 2—4);
3. Оповідання про те, як лис сповідав когута (у нас пісня десята, с. 102—108);
4. Оповідання про те, як вовк у кобили лоша купував (у нас пісня дев'ята, с. 96—98);
5. Оповідання про барана, що сам хотів скочити вовкові в пащеку (у нас пісня сьома, с. 68—70).

Оті латинські віршовані оповідання швидко розходилися по монастирях, школах, а далі й по дворах учених панів у Франції, Німеччині та Нідерландах. Двірські співаки, вандрівні школярі та рицарі розносили їх щораз далі переробляли їх на народні мови: французьку німецьку та нідерландську. Найважливіша й найширша переробка — французька. Се, властиво, не одна повість, а цілий ряд повістей, майже не пов'язаних одна з одною, раз коротших та знов довших. Ті повісті, писані різними людьми в XI і XII віках, були надруковані аж в XIX віці і заповнили 4 здорові томи; вони разом мають мало що не 50 000 віршів.

Загальна їх назва «Повість про Ренара» («Le Roman du Renart»), а поодинокі повісті називаються «браншами», тобто по —нашому «галуззями». Таких галузей було, здається, значно більше; до нас доховалося їх 36. Та вони разом не творять цілості, а та подія, що в пізніших переробках, а також і в нашій «Лисі Микиті», є осередком повісті і громадить докола себе всі інші оповідання, себто власне оповідання про суд льва, про триразове кликання лиса, про його засудження, про хитрощі, якими він ви000крутився від смерті, і про поєдинок лиса з вовком, хоч і знаходиться в старофранцузькій поемі, та є там тільки одною галузею в ряді інших, а не осередком цілості.

Із французької мови переробив сю повість на старонімецьку мову коло р. 1170 альзатський рицар Генріх Гліхезер. Він дуже вкорочував французькі оповідання, декуди додавав дещо нового, але також не вмів зробити з розрізнених пригод одної цілості.

Доволі вдачною пробою скомпонування такої цілості треба вважати італьянську переробку одної часті французької поеми, а то власне тої часті, де розказано про суд льва над лисом. Італьянська переробка має назву «Райнальдо»; вона дуже коротка супроти французької поеми і не здобула собі ширшого впливу.

Аж нідерландському поетові Віллемові, що коло 1250 р. переробив повість про лисові пригоди на нідерландську (долішньо —німецьку) мову, удалося се діло. Оповідання про суд льва він зробив тою основою, довкола якої громадяться інші оповідання, як хрустали довкола спільного ядра. Віллемова поема була коло 1280 року перекладена на латинські вірші і пізніше перероблювана на прозу (по —нідерландськи друк[овано] 1479 і 1485, по —пімецьки друк[овано] 1498, по —бельгійськи друк[овано] 1564). Старонімецьку прозову переробку, де лис називається «Reinke», переклав в р. 1794 великий німецький поет Гете на німецькі гекзаметри, держачися старої друкованої книжки майже крок у крок; його переробка називається «Reine Fuchs» і відновила славу старої нідерландської повісті в цілім світі.

Від кінця XV віку, коли були надруковані прозові переробки старих повістей про лиса, повісті ті сталися улюбленою людвою книжкою в Німеччині, Нідерландах, Бельгії, а відси переходили чи то в перекладах, чи в усних оповіданнях до інших народів. Усні оповідання людові, дуже подібні до «галузів» старофранцузької поеми, здибаємо у всіх європейських народів; є їх чимало і у народів слов'янських, а особливо у русинів, москалів і сербів, хоч писані, книжні переробки французької поеми в давніших часах сюди не заходили. Дуже багато оповідань про лисові та вовкові пригоди оповідають собі семигородські саксонці, що осіли тут ще в XV і XVI віках. Навіть в устах галицьких жидів, що не вмють читати по —німецьки, чув я широке оповідання про лиса, зовсім подібне до основної повісті в нашій поемі; те саме оповідання записано навіть з уст півдиких муринів —гот —тентотів у полудневій Африці, де воно було занесене європейськими проповідниками разом з наукою Христової віри; віра Христова у них не прийнялася, а оповідання про лиса і вовка лишилося в їх тямці.

Треба мені ще сказати кілька слів про свою переробку сеї стародавньої повісті. Пишучи її, я взяв тільки головну раму нідерландської поеми Віллема, значить, ту саму, що є і в німецькій книзі про Рейнке і в Гетевім перекладі, та я виповнював ту раму зовсім свобідно, черпаючи і з старофранцузьких «галузів» і з багатого скарбу наших людвових

оповідань. Бажаючи написати книжку для молодіж і, я мусив із старого твору, а значить, і з того, що є у Гете, повикидати багато такого, що зовсім не годиться до молодіжі. Натомість я повводив із старих оповідань та з наших людових байок дещо нового, так що загалом у другім виданні моєї переробки враз із тим оповіданням, що становить рамку цілості і тягнеться через усі пісні, вплетено тридцять більших або менших оповідань і уступів.

І ще одно. Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нівідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї праці —в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя. Друге видання, що виходить у протягу трьох літ, дає мені хоч скромний доказ, що я зумів попасти в тон нашого народного оповідання, зумів дійсно присвоїти сей твір нашому народові.

Нове видання «Лиса Микити» являється перед читачами значно змінене. Вже одно те, що невідповідну до духу нашої мови старосвітську правопись перемінено на фонетичну, що позволяє віддати гнучкість та мелодійність нашої мови. Та в другім виданні сама поема значно розширена і доповнена; з дев'яти пісень першого видання зробилося дванадцять. І в тих частях, що лишилися з першого видання, мало котра строфка лишилася без зміни, багато дечого пододавано, повигладжувано, повиправлювано. Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько —русського наріччя, все —таки не разила й українців і наближувалася до тої спільної галичанам і українцям літературної української мови, якої витворення так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою. За цінні уваги при роботі дякую тут моему щирому приятелеві М. Вороному.

Ів.Франко.